

**BOLALARDA AGRESSIV XULQNING SHAKLLANISHIGA
TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR VA ULARNI
BARTARAF ETISH MASALALARI**

Ramizov Ibrohim Farxod o'g'li

Toshkent shahar Chilonzor tumani 173-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotasiya: Agressiyani aniqlashda bir qator tadqiqotchilar buni ob'ektiv kuzatish va o'lchash mumkin bo'lgan hodisalarni, ko'pincha xatti-harakatlarni o'rganish asosida amalga oshirishga intiladi. Masalan, Bass tajovuzni boshqa organizmning og'riqli ogohlantirishlarni oladigan "reaktsiya" deb ta'riflaydi, Uilson esa "bir shaxsning jismoniy harakati yoki bunday harakatning boshqa shaxsning erkinligini yoki genetik mosligini kamaytiradigan tahdid" deb ta'riflaydi.

Kalit so'zlar: agressiya, tajovuz, mudofaa, ehtiyoj, haqorat, dushmanlik, yoqtirmaslik, shubhalanish, zarar, harakat, qo'pol, haqorat, ruhiyat, psixik jarayonlar

KIRISH

Agressiya insoniyatga xos xususiyat ammo har bir shaxsda agressiya individual xarakterlanadi va unga temperament katta rol o'ynaydi. Har bir odamdagi temperamentga bog'liq holda agressiyalar darajalanishi mumkin. Xulq-atvor psixologlari odatda tajovuzkor xatti-harakatlar haqida gapirishadi, ya'ni ochiq, tashqi ko'rinishda ifodalangan harakatlar haqida. Bu harakatlar juda faol va har doim ob'ektga (insonga, ba'zi hollarda esa jonsiz narsaga) qandaydir zarar keltiradi. Shunday qilib, tajovuzkor harakatlar har doim zararli, ammo bu zararlilik darajasi tajovuzkorga ham, unga ko'rsatilgan qarshilikka ham bog'liq. Odatda tajovuzkor harakatlar shakl va yetkazilgan zarar jihatidan juda xilma-xil ekanligi ko'rsatiladi.

Ko'plab jinoyatlarga tajovuzkorlikning ko'rinishi sifatida qaraladi: masalan, insonning farovonligi va hayotiga tajovuz. Shu bilan birga, tajovuzkor xatti-harakatlar ko'pincha qo'pol, haqoratli, masxara yoki achchiq so'zlar bilan ifodalanadi. Bunday tajovuzkor so'zlar ba'zida tajovuzkor harakatlardan ko'ra

og'riqliroq qabul qilinadi.

Amerikalik tadqiqotchilar buni tashqi xatti-harakatlarga qarab baholab bo'lmaydi degan xulosaga kelishdi. Agar bir kishi ura, bu uning agressiv harakat qilayotganini anglatmaydi. J.Kagan harakatning tajovuzkorligini baholash uchun uning motivlarini va qanday boshdan kechirilganligini bilish zarur, deb ta'kidlagan. Fishbax tajovuzni aniqlashda motivatsion omillarni kiritishni talab qildi. Insoniyat jamiyatida tajovuzkorlik o'ziga xos funktsiyalarga ega. Tajovuz shaxsiy mulk va o'zining maqsadlariga erishish yo'lida zo'ravonlik usullaridan foydalanish, boshqalarga zarar yetkazish istagining paydo bo'lishidir.

Birinchidan, u qandaydir mazmunli maqsadga erishish uchun vosita sifatida ishlaydi. Ikkinchidan, tajovuz ko'pincha bloklangan ehtiyojni almashtirish va faoliyatni almashtirish usulidir. Uchinchidan, tajovuz ba'zi odamlar tomonidan o'zini o'zi tasdiqlashga bo'lgan ehtiyojni qondirish usuli va mudofaa harakati sifatida ishlatiladi.

Ilmiy adabiyotlarda tajovuz ko'pincha boshqa shaxsga, odamlar guruhiga yoki hayvonga zarar etkazishga qaratilgan har qanday qasddan harakat sifatida tushuniladi. Tajovuz og'zaki va hissiy turlarga ajratiladi:

Og'zaki tajovuz - biron kishiga tajovuzkor munosabatda bo'lib og'zaki haqoratlardan foydalanishdir.

Hissiy tajovuz - kishi munosabatlarida hissiy begona bo'lib, dushmanlik, yoqtirmaslik, shubhalanish hislatlarini namoyon qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, tajovuzkorlik va agressivlik tushunchalari sinonim emas. Agressivlik tajovuzga tayyorlikda ifodalangan shaxsiy xususiyat sifatida tushuniladi. Tajovuz - bu boshqa ob'ektga zarar etkazadigan muayyan harakatlar; tajovuzkorlik esa boshqasiga nisbatan tajovuzkor harakatlarga tayyorlikda ifodalangan shaxsiy xususiyatdir. Agressivlik ijtimoiy-pertseptiv komponentni ham o'z ichiga oladi, bu holda odamning boshqa birovning xatti-harakatini dushmanlik sifatida qabul qilishga va talqin qilishga tayyorligidan iborat. Tajovuz zararli xatti-harakatlarni anglatadi. Bundan tashqari, "tajovuz" tushunchasi turli shakldagi xatti-harakatlar va natijalarni o'z ichiga oladi. Ular bevosita yoki bilvosita bo'lishi

mumkin. Bevosita tajovuz jismoniy tomondan ta'sir qilish hisoblansa, bilvosita tajovuz yovuz hazillar, g'iybatlar, dushmanlik xayollari, xatti-harakatlarning buzg'unchi shakllari, "xo'rozlik", "shafqatsizlik", "nafs" tushunchalari bilan belgilanadi.

Agressivlik dushmanlik holati bilan chambarchas bog'liq. Bass fikriga ko'ra, dushmanlik har doim ma'lum bir ob'ektga ega bo'lgan torroq yo'naltirilgan holatdir. Ko'pincha dushmanlik va tajovuzkorlik uyg'unlashadi, lekin ko'pincha odamlar dushmanlik va hatto antagonistik munosabatlarda bo'lishlari mumkin, ammo ular "tajovuzkor" uchun uning salbiy oqibatlari oldindan ma'lum bo'lganligi sababli hech qanday tajovuzkorlik ko'rsatmaydi.

Bugungi kunga kelib, turli mualliflar tajovuzkorlikning ko'plab ta'riflarini taklif qilishdi, ularning hech biri keng qamrovli va umumiy qo'llaniladigan deb tan olinmaydi. Mahalliy tadqiqotchi L.M.Semenyuk ushbu kontseptsianing quyidagi talqinlarini belgilaydi.

Birinchidan, tajovuz kuchli faoliyat, o'zini o'zi tasdiqlash istagi sifatida tushuniladi. L.Bender, masalan, tajovuzni biror narsaga yaqinlashish yoki undan uzoqlashish tendentsiyasi sifatida gapiradi, F. Allan esa uni ichki kuch sifatida (uning kelib chiqishini tushuntirmasdan) ta'riflaydi, bu esa odamga qarshilik ko'rsatish qobiliyatini beradi.

Ikkinchidan, tajovuz deganda dushmanlik, hujum, halokat, ya'ni boshqa shaxsga yoki ob'ektga zarar yetkazuvchi harakatlar tushuniladi. Masalan, J. Delgado "inson tajovuzkorligi – bu shaxsga yoki jamiyatga zarar yetkazish yoki zarar yetkazishga urinishda kuchning namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadigan xulq-atvor reaksiyasi deb ta'kidlaydi. Shu bilan birga, ko'plab mualliflar tajovuz tushunchalarini xulq-atvorning o'ziga xos shakli va tajovuzkorlikni shaxsning ruhiy mulki sifatida ajratib ko'rsatadilar. Agressiya muayyan funktsiya va tashkilotga ega bo'lgan jarayon sifatida talqin etiladi; tajovuzkorlikka ma'lum bir tuzilma sifatida qaraladi, u insonning aqliy xususiyatlarining yanada murakkab tuzilishining tarkibiy qismidir.

Shunday qilib, tajovuzkorlikni aniqlashda ba'zi psixologlar inson va

hayvonlarning xatti-harakatlaridagi asosiy farqlarni e'tiborsiz qoldiradilar. Shu bilan birga, ular tomonidan berilgan ta'riflar rasmiy xarakterga ega, chunki tajovuzkorlikning namoyon bo'lishiga bunday yondashuv bilan hisoblash mumkin: bo'rining qo'yni o'ldirib, uni yeyishi; jinoyatchilarni otgan askarlarning harakati; kampirga yordam bermoqchi bo'lgan, lekin shunday noqulaylik bilan yiqilib tushadigan bolaning harakatlari va hokazo. L.M.Semenyuk ta'kidlagan yuqoridagi ta'riflarning agressiyaning psixologik mazmunini ochib berishga imkon bermaydigan muhim kamchiligi shundaki, aniq harakatlar o'z motivlaridan ajralgandek ko'rinadi. Natijada, muvaffaqiyatsiz qotillikka urinish, kimnidir kaltaklashni orzu qilish kabi harakatlar Bass tomonidan taklif qilingan tajovuzkorlik ta'rifiga kirmaydi, garchi ularning tajovuzkor tabiati aniq.

O'z navbatida, Semenyuk tajovuzni "jamiyatda odamlarning birgalikda yashashi normalari va qoidalariga zid bo'lgan, hujum ob'ektlariga (jonli va jonsiz), odamlarga jismoniy zarar etkazish yoki ruhiy noqulaylik (salbiy) keltirib chiqaradigan maqsadli buzg'unchi xatti-harakatlar sifatida tushunishni taklif qiladi. (tajribalar, taranglik holati, qo'rquv, tushkunlik va boshqalar). Agressiyaning odatiy holati o'tkir, ko'pincha affektiv g'azab, impulsiv tartibsizlik, yovuzlik, ba'zi hollarda, kimgadir va hatto biror narsaga "yomonlikni puchga chiqarish" istagi bilan tavsiflanadi. Dag'allik (turli shakllarda) tajovuzning juda keng tarqalgan ko'rinishidir. Agressiv harakatlar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- qandaydir muhim maqsadga erishish vositalari (instrumental tajovuz);
- aqliy tushirish, almashtirish, bloklangan ehtiyojlarni qondirish va kommutatsiya faoliyatini amalga oshirish usuli sifatida;
- o'z-o'zini anglash va o'zini tasdiqlashga bo'lgan ehtiyojni qondirish usuli sifatida.

Ba'zi psixologlar, masalan, Lazar, tahdidni tajovuzning asosiy qo'zg'atuvchisi deb hisoblaydilar, chunki ikkinchisi stressni keltirib chiqaradi va tajovuz allaqachon stressga reaksiyadir.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, har bir olim nazariyasi o'ziga xos

muhim ahamiyat kasb etadi. Agressivlikning qanday turi va qanday ko'rinishi bo'lishidan qat'iy nazar bunda har bir olim keltirib o'tgan fikrlar o'z muhimligini yo'qotmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI::

1. Dubinko N.A. Kognitiv jarayonlarning bolalikdagi tajovuzkorlikning namoyon bo'lishiga ta'siri // Psixologiya savollari, 2000 yil, N 1.
2. Kreychi B. Agressiyaning ijtimoiy psixologiyasi. SPb., 2003 yil.
3. Kline V. Bolani hayotga qanday tayyorlash kerak. M., 1991 yil.
4. Osnitskiy A.K. Talabalarning tajovuzkor ko'rinishlarini tahlil qilish. // Psixologiya savollari. 1994 yil. 3-son.
5. Bolalik davri psixologiyasi. Darslik. A.A.Rean tomonidan tahrirlangan. M., 2003 yil.